

Број
20
пара

БАЛКАНСКИ РАТ

Број
30
џилера

УРЕДНИШТВО:
Краља Милана ул. бр. 2. ТЕРАЗИЈЕ

У СЛИЦИ И РЕЧИ

ВЛАСНИК И УРЕДНИК
ДУШАН МИЛ. ШИЈАЧКИ

Излази сваке недеље. Ванредно по потреби. — Претплата тромесечно два динара.

МИНИСТАР ВОЈНИ

Генерал Милош Божановић,

командапт дунавске дивизије првог позива на Куманову и Битољу.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Богдан од Дојрана.

Громко неко тресну у недоба ноћно
И звекир одјекну одважно и моћно
Као гласник страшних покора и јада
На вратима тврдог дојранскога града.

Тад се кључар наже да погледа ко је
Напрежућ' у тами он зенице своје,
Буктињу припали, левицом ј' хвата,
Па сумњиво пође да одбрави врата.

Зашкриптала стара тврђавинска брава,
Дремљивог кључара подузела страва,
А кад трже врата, отвори се страна,
Пред њиме је стај'о — Богдан од Дојрана.

Господар и витез већ дубоких лета,
Напио се вина, наглед'о се света —
А бојеви? Њима ни бројања нема,
С једне стране јунак другој се опрема.

И недавно тако кренуо се беше,
Стегови када се ратнички понеше
Са деспотом моћним Угљешом од Сера
Ради једног вишег и достојног смера.

Тад поведе Богдан оклопнике своје,
Јунаке што с њиме тек победе броје,
Скупоцени крст му свег по врху злати
— А, гле, сад се самац војвода поврати!

Кад га спази стражар, он се рога маши
Да објави граду: враћају се наши!
Ал' га Богдан трже: „Не објављуј, ћути!
„Судбински су тајни, непознати пути.

„На Марици страшно изгибосмо клети,
„Ја тек дођох овде у болу умрети —
„Сад жалосно носим ове седе власи,
„А кад умрем, смрт ми ни тад не огласи.

„Сад је доба смрти, а за њим ће с нова
„Отпочети живот лепшег благослова;
„Осветници када мом Дојрану стигну,
„Нек затруби труба да се мртви дигну.

„Тад ћу доћи и ја, што за живот хајем:
„Ја вам — рећ' ћу — града весело предајем!
„Већ колико лета ја за тобом марих,
„Србадијо нова, осветниче старих!“ —

„Сад забрави врата, буктињу угаси...“
Тако Богдан самрт своју сам нагласи
— А његове слутње у очају смелом
Сад су величајним, истинитим делом.

Реч је држ'о своју... а кад дође време
Зидине је града отворио неме —
Те се ори труба са Дојрана града
Да у њему с нова дух Богданов влада ..

Андрa Гавриловић.

Борба на Црном Врху.

2)

У потоку стрпана артиљеријска послуга и бојна ко-
мора; тобције довршаваху своје апласмане намештене иза
ивице виса. Указа се положај Црни Врх у свој величини
својој, грдна висина са стрмим странама, које од половине
беху покривене густом младом шумом, нешто преко чове-
чије висине, даваше слику нечег импозантног и тајанствен-
ног. Положај беше згодан сам по себи, а и по правцу, јер
затвараше с' једне стране правац за Овче Поље и поред
овога за Штип. Својом висином, која је ишла у небо, не
даваше вољу да се неко пење ни иначе ради спорта, а
камо ли да га отима утврђеног, јер је са њега бљувала
смртоносна унакрсна ватра, са три стене — три камена
зуба, која су Турци тако вешто посели, да ни једног ни-
смо могли видети, осим у случају кад је који од њих ишао
за поуну муниције или рањен па се повлачи из борбе.
Ето овако силан положај требало је два дана заузимати
и лупати се око њега и ако смо га, да је било веће уви-
ђавности, могли имати у рукама још при првом пролазу
крз Кратово, а и доцније. Говори се да је на надлежном
месту скренута пажња од стране становника и комите, на
овај положај као врло важан и да га треба ма чиме по-
сести. Сељани и комите сами су бранили Црни Врх али су
пред јачом силом морали уступити оставивши и мртве на
њему.

Други и трећи батаљон већ су напали на фронт
положаја, батерије због велике даљине морале су да се
привуку ближе Црном Врху и да заклоњено од једне тур-
ске пољске батерије, која са отвореног положаја дејство-
ваше из долине, туку Црни Врх. После извршене корек-
туре прешло се на тачно гађање, распрскавање шрапнела
на деснокрилну и средњу стену праћено је узвизима
раздраганих војника тако, да кад по неки шрапнел падне

и лепо покрије ивицу стене дигне се читава граја од уз-
вика и падне по која, својства нашем народу, псовка на
рачун Турака.

Борба 2. и 3. батаљона и даље траје, резултат се још
не зна али судећи по јакој ватри са Црног Врха Турци
се ипак упорно држе, у пркос нашој артиљеријској ватри.

Четврти батаљон капетана Недељковића, доби наре-
ђење да поседне две косе, које су се спуштале ка тур-
ском положају и турској батерији, чета капетана Бућића
доби леву косу, а остале три чете на десну. Ова се чета
развијена поче спуштати косом да заузме два маркантна
ћувчића, са њом оде и командант батаљона. Чим је Тур-
ци спазеше, на батерски дурбин, поздравиле је из долине
једним водним плотуном, гранате за 25 м ударише десно
од већег ћувика на коме се налазе три вода са команди-
ром и командантом батаљона, одмах за овим груну и други
плотун и две гранате се зареше готово на иста места; по
трећи пут гранате ударише 50 м. више од старог места.
Озго са брда посматрасмо како ову групу Турци хватају
у ракљу, капетан Недељковић, Бућић и ађутант 4 бата-
љона рез. потпоручник Дим. Павловић стоје и нешто оп-
ште, застали војници прикрадају се од камена до камена
и прилежу код оних већ распоређених, грмну још један
четврти плотун и већ сваки престрављен очекиваше да
ће гранате пасти посред горње групе и њихових коња кад
обе падеше на раније место од којих једна не експлодира,
већ се са једно велико „шљап!“ зари у земљу.

Чудили смо се хладнокрвности ове групе, а још више кад
прво сјаха капетан Недељковић на његов ађутант и по-
чеше чепркати где су прве гранате пале. Мало после до-
несоше нам 20—30 комада гранатских куглица. Пруживши
нам по комад додаде: „Ево вам господо, за успомену по
једна турска „пилула“; но изгледа ми да нису баш тако
горке.“ Захвалисмо се на „презенту“; а обоје ободоше коњ
да граже остале три чете, које је накнадно командант пук

задржао, да не би изласком напред открили место наше артиљерије. Испред места где је била резерва било је неколико хиљада преплашених белих оваца. Турци од једном пренеше ватру на овце које правеше велике кругове разбегавши се од места где је граната прснула на све стране и опет после неколико корака продужују мирно да пасу. Гледајући ово смејали смо се правећи вице на турски рачун.

Вече се поче већ спуштати; 2. и 3. батаљон још не излазе на турски положај; јака пешачка паљба показиваше да се борба у великом степену води и да са већим падањем мрака малаксава. Ађутант пука и 4. батаљона с тешком муком допреше до команданта батаљона, којима одпесоме наређење команданта пука да прикупе војнике и да се врате на главни положај; војници борбом и покривеним земљиштем растурени тешко се прикупиљаху тако, да су поједини делова, до неко доба ноћи пролазили кроз престажу 4. батаљона.

Ноћ је се у главном провела на миру; само Турци целу ноћ пуцаху, вероватно „да плаше чворке“; јер неопредно испред њих не беше никога.

На десном крилу, до турских положаја, беше на пред-

стража 4. батаљон хватајући у лево везу са деловима 1. батаљона; предстража, а нарочито 4. батаљона, беху се на брзу руку тако утврдили на једној коси и Ђувицићу на њему се причупили, да би Турци ноћни покушај напада, ма са које стране био, скупо платили.

Хладна ветровита језења ноћ натериваше нас да и најмање нешто што се може користити ради заштите од зиме користимо: војници на предстражи метући ножеве на напуњене пушке, ставише исте по грудобрану, а сами се увукоше у ровове, у које навукосмо сламу из оближње кошаре, покривени шаторским крилима, згрчени и прибивени један уз другог очекиваху да сване; само стражари из сваке десетине подмиљени на грудобран и држећи чврсто своју пушку, ослушкиваху те да и најмањи шум открију и благовремено јаве приближавање Турака; јако разрогачене очи са раширеним зеницама тражаху Турчина у помрчини дубоког потока; светлење ових очију показиваше љутњу и жељу да се непријатељу одмазди, ако би покушао да им другове узнемири. У тој напрегнутости очекиваше се сутрашњи дан, који је запечатио судбу Црног Врха.

— (Наставиће се) —

На Вардару.

Повлачећи се у нареду испред српске војске Турци су ипак стигли, да баце у ваздух један део железничког моста код Бевђелије, те су за неколико дана омели железнички, а задржали и други саобраћај. На нашој слици се лево види железнички мост, који је с оне стране обале читав, а с ове стране се гвоздена конструкција види у води.

Мало више моста вредни наши повтоњери спремили су сплавове, па на њима превозе кола, коње и људе....

Није то лак посао био, али су га наши вредни инжињерци извршили како се најбоље могло. У опште о нашој инжињерији се мало у јавности говорило, а она је свугде своје дужности вршила са таквом прецизношћу и самопожртвовањем, да је достојна нашег дивљења, па ће се свакако о подвизима свих инжињерских струка у своје време више писати.

Лепи хучни наш Вардар, који је пет стотина лета роморио песму тугованку за изгубљеном Слободом ево где је дочекао дане Слободе, а народ крај његових плодних обала у слободи добио полета за рад и напредак, који су Турци вековима на све могуће начине ометали.

Наше војсковође

—:—
Генерал Милош Божановић.

Прву страну данашњег броја украшујемо ликом једног од најзаслужнијих војсковођа за сјајну кумановску победу, онда команданта дунавске дивизије, а данас министра војног генерала Божановића, који се са својом дивизијом исто тако одлично показао и на Битољу, о чему смо опширно писали у опису Битољске битке. Генерал Божановић је по свршеној гимназији у којој се навек истицао као један од најбољих и најразборитијих ђака, ступио 1882. године у Војну Академију са 15. класом. Међу првима у рангу произведен је за потпоручника пред саму објаву српско-бугарског рата, у коме се одликовао. Доцније је као инжињерски официр заузимао разне команде свог рода оружја, у коме је важио као један од најспремнијих стручњака. Последњих година напустио је стручне инжињерске по-

Прелазак српске војске преко Вардара.

слове и посветио се пешадији и вишој команди. Био је дуго година командант пука у Београду, помоћник команданта и најзад командант дунавске дивизије. На томе положају затекао га је и овај рат. Као претходница прве армије његова дивизија показала је успех достојан дивљења. Његова дивизија имала је да издржи главни напад турских корпуса и она га је не само издржала но је успела, да највише допринесе решењу кумановске битке у нашу корист. Одличан војник у миру показао се као присебан, хладнокрван, проницав и способан војсковођа, те је потпуно заслужно награђен чином генерала. Војсковођа Божановић чини част српској војсци и свакако је погрешно, што је напустио свој завидни положај, на коме је славу стекао, јер положај министра војног у данашњим приликама најнезахвалнији је положај у војсци.

Наши под Скадром

Када се после дуге и са скупим жртвама скопчане опсаде тврдога Скадра увидело, да је за његово остварење неопходно потребна већа сила но она којом су могли располагати у храбрости ненадмашни Црногорци, а нарочито да је потребна тешка артиљерија и хаубице, наша Врховна Команда образовала је нарочити српски прекоморски кор, коме је за команданта одређен прослављени победник са Куманова, Прилепа и Битоља ђенерал Петар Бојовић, а њему за начелника је одређен ђенералштабни пуковник Живко Павловић који је у овом рату играо важну улогу у Врховној Команди Њиме у штаб одређени су наши најбољи официри свих родова оружја. Наша слика представља штаб прекоморскога кора када се укрцао у Сулуну у брод да пође под Скадар. На слици напред је ђенерал Бојовић, њему с депа је ђенералштабни пуковник Милош Васић, који је у овоме рату с пуно достојанства представљао српску војску у грчкој Врховној Команди. До Васића је пуковник Живко Павловић, а у групи су пуковник Ивановић мајор Јорговановић, мајор Белић и други одлични наши официри, који су се тешка срца под притиском целе Европе, морали вратити испод Скадра и

Штаб српског прекоморског кора

не почевши посао, који би за 2—3 дана свршили су истом онаквом славом какву су стекли на бојном пољу свугде где су се појавили.

Срби међу Грцима на Крфу.

Љубазност српских савезника и пријатеља Грца. — Дочек официра. — Величанствена сахрана јунака потпоручника Богосава Аксентијевића.

Крф, 20. априла 1913.

Већ је два месеца, како су српски официри на грчком острву Крфу, где су отишли да поправе своје здравље, оронуло због задобивених рана на бојном пољу или због ратних тегоба.

Како је који од српских официра на Крф стизао, наши савезници и пријатељи Грци дочекивали су га са истом љубавношћу и са истим симпатијама.

Чим би се у вароши сазнало да долази какав брод, на коме је који од српских официра, одмах би се у пристаниште слегао силан свет, да дочека и бурно поздраве тога српског официра, кога би по изласку из брода Грци за рукама носили.

И то одушевљење за српске официре никако се не смањује. Српски официри су необичан предмет пажње свега крфског становништва, које их посматра са дивљењем.

Ја нисам могао да појмим, да се толика пошта и пажња могла одавати човеку, као што су то наши савезници Грци чинили према пуковнику Булићу, који је на Крфу провео месец дана. Ни каквом грчком вишем официру не би се одавале такве почести, као нашем пуковнику.

Доласком официра и понеких грађана, српска колонија на Крфу стално је расла, и једнако је имала око 10—12 чланова.

Хотел „Патрос“, где долазе сви чланови српске колоније, пуан је на подне и у вече најотменије грчке публике, која са дивљењем посматра српске официре.

Српски и грчки официри брзо су се упознали и спријатељили, и постали искрени другови.

*

Марта месеца умро је на Крфу, у градској болници, Богосав Аксентијевић, пешадиски потпоручник, који је на Куманову задобио шест рана.

Потпоручник Аксентијевић је, пошто је лежао неко време у скопљанској болници, дошао на Крф, да и тражи лека своје оронулом здрављу и да вида своје ране.

Како су му ране биле тешке, морао се на Крфу оперисати. Операције пет рана испале су добро, али је операцији шесте, која је била у трбуху, млади херој подлегао.

Чим се на Крфу сазнало, да је један српски официр умро, сви становници Крфа били су дубоко ожалосћени и оплакивали прерану смрт младога јунака. Новине су јавиле за дан погребња, и на дан погребња, 15. марта, на пратњи је учествовао цео Крф са представницима власти: командантом места, председником општине, грчким митрополитима и масом виших и нижих официра. Пратња је била импозантна: на погребу је било преко 10.000 најотменијег крфског становништва.

Грци, наши савезници и пријатељи, учинили су све припреме за сахрану, и сахранили кумановског јунака о својој трошци.

Од представника крфских војних власти на погребу су били: управник полиције г. Манџагриотакис, командант града г. мајор Ђорђе Ливадитис, војни благајник г. Кокореџас и маса виших официра.

Од Срба официра и грађана, који су дошли на Крф ради лечења, на пратњи су учествовали: пуковник Булић, београдски апотекар Никола Делини са госпођом, капетан Ант. Недељковић са госпођом, пређ. књиговођа Бродарског Друштва Ђура Поповић, капетан Милан Л. Петровић, потпоручник Гвоздић и остали официри. На пратњи је био и почасни српски конзул на Крфу Маргерити.

Сви учесници на пратњи, дубоко погружени, допратили су мртво тело кумановског јунака до самога гроба.

Стелиос Ј. Маниаризис, апотекар и хемичар-хирург, помоћник пуковског хирурга војне болнице на Крфу, полагајући на гроб пок. Аксентијевића венац грчких официра крфског гарнизона, изговорио је ове речи:

„Дичном војнику, Богосаву Аксентијевићу, чија је племенита крв обилазала натопила поља његове Отаџбине, која је била још под турским ропством, да би се над тим пољима за вечита времена расцветало дрво слободе.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

Храбром војнику, који је своје официрске еполете добио на бојном пољу, борећи се против варварског освајача, нашег заједничког и вечитог непријатеља;

Јунаку легендарне кумановске битке, коме је судбина доделила да испусти своју душу далеко од своје драге Србије и својих родитеља, својих милих и драгих, али у царучју пријатеља и браће у војсци, — официри грчки крфског гарнизона, са болом у души полажу преко мене, као свога тумача овај венац, дар поште и дивљења, достојања храбрости јуначког ратног друга народа пријатељског и братског, ожаљеног Богосава Аксентијевића.

Лака ти грчка земља, која те покрива, дични војниче!

Вечан ти помен и слава!

Сви присутни узвикнули су: „Слава и вечан помен младоме јунаку!“

Топле и искрене речи Манааризиса над гробом пок. Аксентијевића дирнуле су дубоко све, и није било ока, које није заплакало.

Ето, са каквом великодушносту наши савезници и пријатељи Грци одају последњу пошту нашем јунаку, који је умро у њиховој земљи.

Сутра дан по погребу, пукџињ Булић и апотекар Делини, у име целе српске колоније, изблагодарили су представницима грчких власти на указаним почастима умрлом јунаку.

Мученици за идеју

Берански кајмак + Илија Поповић
који мученички погибе у Сјеници

Од 1906 године до објаве рата побијено је у Старој Србији и Маџелонији 436 Срба, који су главом платили само за то што су Срби. За то време других злочина било је 2092. Српском народу у Турској дошла је у подгрлац душа и он не би још дуго могао чекати на Слободу. Крајње је време било, да се с оружјем у руци пође браћи у помоћ. Дванајести је час био. Мученичка погибија образованог Србина, турског чиновника, кајмакама беранског Илије Поповића, прелила је чашу стрпљења и уз покољ у Штипу и Кочанима била је непосредан повод да се убрза оружана акција Балканског Савеза, која је тако сјајно успела.

Илија Поповић био је родом из Берана. Свршио је српску гимназију у Скопљу и турски правни факултет. Узео је активна учешћа у младотурској револуцији и у комитету Младотурака био је човек од утицаја. То га је млада довело на угледан положај кајмакама беранског. На томе положају он није могао друкчије деловати но што су му то налагали српски осећаји и диктовала српска дужност. Младотурци су то осетили и своје српско држање Илија је на мученички начин

морао да плати својим животом. Својом смрћу убрзао је акцију српске војске, те је тиме много допринео слободи свога родног краја.

Мученичку погибију Србина беранског кајмакама Илије Поповића један очезилац описује овако:

„Пазарни је дан у Сјеници четвртак. Био сам на пазару па не свршивши посао преноћим у Сјеници па сутра дан у петак око три сата испред ноћи, нашао сам се пред ућуматом сјеничким. Видио сам кад из ућумата изађе пок. кајмакам са Васом Карамарковићем, трговцем из Сјенице, а за њим иђаше чауш кајмакамов, Муслија. Пред ућуматом бијаше гомила Турака — Пештераца који се бејашу договорили, да разбију војни магацин код ућумата и из њега разграбе оружје. Кад пок. кајмакам изађе из ућумата и крену к оној гомили, иза њега иђаше из ућумата, Тиш-ага Љумић, из Сјенице и завика оној гомили Турака, показујући руком на кајмакама:

— „Виђите, Турци, беранског кајмакама Влаха, ево ово је.“

Кајмакам у томе рече: „Нијесам ја берански кајмакам, но доктор.“

Тада неки Ајредин Челић, велики зликовац, из села Угла дохвати дрво, цепаницу — са кола натоварених дрвима за продају, и кајмакама удари по глави с лица. Њему мрче свест, мало се занесе, затим отвори очи и погледа на прозоре ућуматске, са којих гледаху чиновници шта се ради доле, и проговори неколико речи турски, које ја не разумех, но у томе нагрну маса Турака са дрвљем и камењем у рукама, опколише кајмакама и почеше га немилостиво ударати док га не умртвише. Све се то свршило за по сата и у томе су времену свукли са њега све одело, осим гаћа и кошуље, и оставили га онако унакаженог на улици. Видио сам да су многи Турци у мртво тело забадали ножеве и грозно га мрцварили. После тога вукли су га за ноге сокаком и бацили пред кућом исна Јосифа Балшића вичући сви из гласа:

— „Попе, бре, изиђи да узмеш овога Влаха.“

Поп се бејаше од страха затворио у кућу, из које се чујаше плач и кукање чељади, и после неког времена изазвао је попа на бесу неки Апил Мишовић, из села Долића.

Апил му је рекао: „Узми овога Влаха да га укупаш, да га не једу ноћас пашчад на улици.“ Поп са чељадима својим измрцварено кајмакамово тело увуче у своју кућу и сутра дан је исто укупано у гробље.“

Слава нека је српском мученику Илији Поповићу!

Југовића мајка

— Сопкиње су претекле Шпартанке. —

Првих дана рата извршио је самоубиство црногорски бригадир Бошковић. Његов син млад официр у борби на Дечићу донао је тешких рана. Пренела су га у болницу у Подгорицу, где су лекари констатовали, да су ране тако тешке да му нема помоћи. Над рањеним официром, који осећа, да губи снагу и да му се ближи задњи час бдију тешко му удвелељена мати и милосрдна кнегиње Ксенија. Осећајући да се с душом бори млади витез последњим напорима своје снаге диже главу, да га мати последњи пут жива пољуби, а малаксалу десвицу пружа кнегињи да се и с њом опрости, и у том тренутку заспа вечним сном. Мати, која је за неколика дана изгубила и мужа, и сина, своје сину до последњег часа није рекла, да му је отац покојни. Када јунак издаву мајка му нежно положи главу на узглавље пољуби га у још вруће чело „и ту мајка тврда срца била, па од ока сузе не пустила“, но муком, стегнута срца оде из болнице, да се изрида тамо где је нико неће видети.

На Демир Капији

Наш стражар из трећег позива пред тунелом код Демир Капије

Трећи позив у овоме рату није учествовао у борбеној линији, јер то и вије више за године тих људи, али је и он врло корисно послужио где год је на службу одржан. Они су били посада по већим местима, а највећа им је заслуга, што су будно стражарећи чували и сачували од злих намера све наше железничке пруге у старим границама и у новој Србији. Наша слика представља једнога нашег војника из трећег позива, који с дугом берданком о рамену стражара пред Демир Капијом и чува овај теснац крај хучног Вардара и онај део железничке пруге...

Последња песма

— Песника потпоручника Саве Л. Радовановића. —

Забележили смо с болом у срцу херојску смрт младога витеза, српскога песника, резервног пешадијског потпоручника *Саве Л. Радовановића*, који јуначки паде на догледу тврдога српског Скадра и гроб нађе у дубинама плавога српског Јадрана. Један очевидац трагичног свршетка младог песника о последњем часу његова живота прича нам ово:

Пројектили са „Хамидије“ засули су наш брод. Од велике несреће спасла је 17. пук првог позива само невероватна присебност и храброст официра, који су гледали у отворену раку исто онако смело овде на пучини Адрије као и у пољу Кумановском, кланцу Бабунском, брду Алинском и баруштинама Битољским. Видећи се пред отвореним чељустима смрти официри се нису дали збунити, а њихова присебност утицала је благотворно и на војнике, који су се и овде, где је земља била далеко а небо високо, покоравали наредбама својих официра и тако избегли панику и катастрофу, која је изгледала неминовна.

Брод је засипан ватром непријатељских топова, а наши, лишени могућности одбране, што их је највише болело, јер је ваљало мрети без замене, лагано су се по конопима спуштали у море и чамцима и пливањем искрцавали на обалу праћени непрестано шрапнелима и гранатама „Хамидије“. Официри су испраћали вој-

Ноћ у очи борбе

— Једна од последњих песама славно палог Саве М. Радовановића, резервног пешадијског потпоручника, водника четврте чете, четвртог батаљона, 17. пешадијског пука. —

Стигосмо касно у ноћ. — Снег и киша . .
Пред нама пукло сиве магле море.
Никако да се хладан ветар стиша,
Но силно тресе замрзле шаторе.

По негде ватра у заклону блисне
И баца светлост на искисле људе.
Нејасан жагор . . Звеза . . Ноћ. Све кисне
Ратничке груди за одмором жуде.

Сваки је своју брзометку стиско,
Журећи да се од хладноће скрије,
Пред нама негде, противник је блиско
Под кишом, која, непрестано лије

И чим се сване, на првоме пољу,
Он ће са лица нашег да прочита,
Да цео народ, к'о заклет над сољу,
Великом циљу смело, кроз смрт хита

Ђеђељија, 1912.

нике, а сами су остали да се последњи искрцају да и на тај начин бодре дух славних ратника прослављене прже армије. На једном крају лађе потпоручник Саво Л. Радовановић испраћао је у чамац баш и последњег војника своје чете, пред којом се херојски показао и на Куманову, и пред и иза Прилипа, и на Битољу. У томе моменту један друг са другог краја брода, који је исто радио што и Саво, у шали довикну песнику:

Саво! Величанственијег момента од овог нема за српског песника. Ево ти материјала за дивну песму...

— Све ми се чини да ће ми ово бити — последња песма, добаца Саво с осмејком на уснама пола у шали, пола у збиљи.

И — ах!

У том моменту баш једна турска граната пресече потпоручника Саву Радовановића по сред среде. Како је стајао крај саме оgrade брода ноге му одоше на једну, а труп с главом на другу страну дубоког Јадрана.

Тело јунака Саве није више нађено. Оно је остало у дубинама плавог српског Јадрана, да тамо у валима Адрије, вечан сан почива, срећан, што је, пребродивши све битке славе српског оружја, када се већ мрети морало, пао на Српском Мору, над чијом обалом један велики крст од камена стоји над једном могилом као обележје славне смрти српских јунака, који из питоме Шумадије похиташе браћи да помогну да Скадар српски буде.

Да ли ће се наћи песник да опева песничку смрт песника јунака!...

Какав је српски војник

Официри према војницима.

Српски официр ни у миру се није много издвајао од свога војника, и никад на њега није гледао с висине, но је у њему увек гледао свог рода, кога он има да обучи и спреми за — Видов-дан. Тако очинско другарско понашање официра према војницима један је од

врло јаких узрока славних наших победа, које су биле неминовне свугде где су се наше трупе појавиле.

Пријатељски односи официра и војника у миру добили су још шире размере на бојном пољу, јер док у миру и има велике разлике међу њима бојно поље све те разлике брише и тамо је и генерал упућен да лава гладан у кљузи или у смету под ведрим небом заједно са редовом. На бојном пољу морају заједнички подносити све тешкоће као што заједнички и крв пролевају, јер непријатељски куршуми не двоје официре од војника, они косе подједнако и једне и друге.

Пуно је примера, који маме сузу из очију, о братском и другарском понашању војничких старешина према ратницима. Данас да изнесемо један.

Наша мобилисана војска концентрисала се на јужној граници. Главна сила прве армије концентрисала се око Врање. Седми пук другог позива изашао је на саму границу на једно 1000 метара високо брдо. Ту су имали да сачекају наредбу за прелазак границе.

Првога дана када су изишли на вис, поче да пада киша, која је лила, као да је неко руком из каквога неисцрпног суда лије. Нигде никакве зграде, нигде ни грма ни цбуна, да човек колико толико главе сакрије, а други позив нема шатора. Па ипак је међу војницима владало врло добро расположење. Нежни београђани почели су се ту тренирати за све оне муке, које су јаком дошле.

У вече је војницима раздавана вечера, добар чорбасти пасуљ, ал' без меса. За официре је спреман ћевап. Сазнавши за то командант првог батаљона нареди, да се месо затрпа, а официри заједно да вечерају с војницима — пасуљ. По његовом резону официри могу на бојном пољу према војницима имати само то предвољство, да у крваву окршају буду на челу војника а ни у чем другом не смеју се издвајати испред оних, које воде у славу и у — смрт.

Официри су слатко, сваки код своје чете и вода вечерали заједно с војницима пасуљ, а у 8 часова наређено је командом, која је преношена усмено, јер се на граници нису смели чути трубни знаци — спавање.

Киша је лила и даље, ваљало је лећи у блато више чланака. У једном крају војници су разпињали један велики шатор.

У том при обилажењу батаљона наиђе командант.
— Шта то радите јунаци?
— Подижемо шатор за вас и господу официре!
— Какав шатор! Какви официри! Скидајте то, а господа официри сваки код своје чете!

Команда је о час била извршена.
Командант учини још неколико корака и стигавши до средине батаљона сам се спусти у блато пребаци мокар шињел преко себе, а један камен узе под главу. Његовом примеру следоваше војници, који су се раније устручавали да легну у блато. Кад су сви полегали мајор викну:

— Лаку ноћ, јунаци!
Наста тајац, а за тим се брдо захори одгромогласног:
— Живео мајор Аранђеловић!

То је био знак љубави и захвалности војника своје команданту о коме с усхићењем и дивљењем говори и до краја живота ће говорити војници првог батаљона VII. пука другог позива и IV. прекобројног пука, којим је командовао на Једрену.

Збогом пошле...!

— Искључивим руским сестрама —

Збогом пошле и у здравље, добросрдне сестре миле,
Ви, које сте и за наше мученике сузе лиле!
Видале сте тешке ране и слушале јаук болни,
Па ипак су витезови били чврсти и охолни.

Срећан пут вам, сестре миле, од словенске наше гране,

Ви сте нежна срца биле и дадосте души хране:
Са погледом благим, љупким, над болнима остајале —

Остајале ноћи, дане и у помоћ Бога звале!

С тих очију, плавог неба, о, ваше су сузе текле —

Ал с тих суза, с тог искрења и нашу сте љубав стекле: —

Љубав чисту, нежну праву — љубав вишњим Богом дану;

Љубав вечног поштовања, по Србину само знану.

Збогом пошле и у здравље, нека су вам срећни пути,

Захвалношћу и признањем, мајским цвећем обасути!

И понесте топли поздрав вашој моћној домовини.

Реците јој, да још има наше браће у туђини.

Ми смо мали, ал смо знали за слободу крви лити
Ми смо прегли, срце стегли свуд смо знали први бити:

Наша војска славу диже, диже славу до врхунца —

Победа јој венац сплела, озарила зраком сунца.

Нек се наше толке жртве не оскрвне не оцрне,
Нека љубав Моћног Цара према нама не утрне —
И над овом нашом земљом изломљеном с тешких мука

Нек се једном правда дигне и чујемо њеног звука.

О, ви добре, сестре миле, ви сте сведок наших рана

Наша борба наша жртва та вама је добро знана
Искажите на све стране: да је Србин ведра чела,
Да је поштен до дна душе, свестан херој свога дела.

А, ако нам судба дадне да се Србин опет куша,
И принуђен опет буде да е' у боју љутом гуша:
Тек ће тада бити грома, бити лома, крви, рана
И Србин ће пасти можда ал не слава освештана.

Разумите љубав нашу, која блиста срца чиста.
Разумите правду нашу, о тако вам Бога Христа!
Нек не доспе да се преспе ова наша горка чаша
А нама ће канда требат' опет моћна нега ваша.

Збогом пошле и у здравље нек вас прати наше славље

Нека су вам срећни пути, мајским цвећем обасути.

Да Бог да се благост ваша чула на све четир стране

У божанском вашем лицу биле сунцем обасјане.

29. Април 1913. год. Београд.

Бор. А. Ценић

НАШИ ПО

Пешадијски поручник Радован П. Радовановић,
јунак са Куманова.

Са кумановског бојног поља.

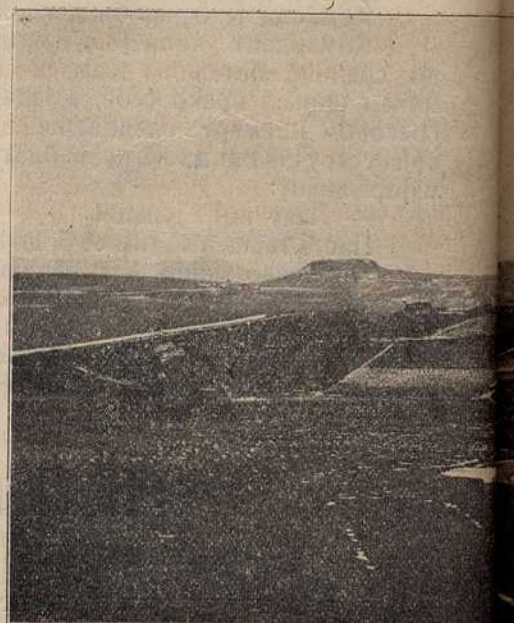
Првијалиште друге пољске болнице између Табановца и Нагоричина.

Црногорска артиљерија под српском командом.

Да би опсада Скадра што боље успела Србија је једном употребила Крупових брзометних топова, којима је руководио мајор Јован Цира. Наша слика представља једну црногорску артиљеријску батерију која је дејствовала под командом српског артиљер. мајора Цира.

Са кумановског бојног поља.

Положаји дунавске дивизије првог корпуса и десно крило дивизије.

СКАДРОМ

командом на позицији Меси.

Гори дала већи број заплених од Турака
 и горско људство под командом српских офи-
 цијера под Сквадром на позицији Меси, која је
 ише Ђубишића и Турцима задала много јада.

Пешадијски капетан Милош Глигоријевић
 командир 4. чете, 4. батаљона, 17. пука

Са кумановског бојног поља.

бојног поља.

на Младом Нагоричину: Центар
 са турских положаја.

Заплени турски топови на Куманову у порти Кумановске Цркве.

Од Ваљева до Јадрана

— Са дринском дивизијом другог позива — (4)

Извучите сплав на обалу! командова Љупче, према дивизијској наредби. Одмах је извучен сплав на обалу, а на она четири прекинут је рад. И сад смо на обали имали почето, а неуспело и недовршено наше пренашање у Албанију и као доказ неразмишљености: једну разваљену арнаутску кућу, која је сопственику плаћена, али која ће, све док се поново не подигне причати пролазницима — пугницима о нашем неуспелом преласку.

Али није само то штета. Још је већа штета, што сад мора да се иде уз реку, опет по беспутници да би тек сутра дан у вече били на овом истом месту, само с оне стране Дрима. Наређено је да се полако почне превожње две чете на чамцима. Било је два чамца (оранице), а то су вам стабла издубљена и по два прикована даскама једно за друго. На тим дуплим ораницама, превезено је свега две чете и то од 12 часова да сутра дан у 4 часа по подне. То је био прелаз спорији но оно турско јаваш, јаваш!

Пошто се није могао извршити превоз целе дивизије ни за месец дана, то је наређен покрет за сутра дан из јутра. Дивизијски штаб ноћио је у некој воденици, трупе на камењару и поред обале реке, а пионирски штаб на сувоме тлу Арнаутинове куће, коју су они развалили да нас превезу преко. Како тако, бар смо се добро одморили и у 6 часова из јутра кренули смо уз реку. Остатак од 2 чете имао је и тога дана да се пребације преко, па да на супротној страни чека дивизију, која ће прво уз — па низ воду, после више од дана маршовања доћи дотле!

Киша је почела да ромиња да би се после излила у пљусак. Ја о стадох с оне две чете, да их преко чекам.

Али, таман сам се био распиштољио у турском хану — преко пута — опет у Спасу, а дође артиљериски мајор, сад потпуковник. Милан Павловић и саопшти, да је он одређен по молби за команданта овог полу батаљона, и да има налог, да крене напред и буде у исто време дивизији и десна побочница и предходница. Одмах је наредио те је дошао и резервни поручник Пера Велимировић, професор из Ваљева, који је као командир чете руководио пребацивањем војника преко Дрима. Цео тај детаљман обе чете завршен је око 3 часа по подне и полу батаљон се кренуо, да после четврт часа под командом Павловићевом, и путоводством четири Арнаутина почне да се вере горе доле по кланцима голе Албаније. Око 6 часова пљусак је провалио облаке и ми већ мокри до голе душе, почесмо да малксавамо. Али, ту се није смело изостајати. Напред само! гласила је команда, а ко не може, нека остане макар и погинуо од Арнаута. Мало бојазан од Арнаута, мало и урођена нам војничка послушност, гонила нас је да се не цепамо од предходнице. Чим се смркло, гасили смо по поточићима до колена и тек око 9 часова, заноћили смо у једном арнаутском селу, Сакатима. Око 12

часова ноћи, стигли су и они, који су изостали. Дошли су као комарац на свећу, пуговоћа им је био пламен од ватре, које су, ма да је био пљусак, весело пуцкарале. Да би бољи пламен био, страдао је по мало и арнаутски плот. Међу задоцнелим, било је петнајестак болесника из VI пука, који су у зорту, да не остану сами у гудурама заборавили на болест и стењући од умора и слабости, стигли пре поноћи. Ту ноћ сам заноћио у једној ојаклији до сеоске бакалнице. Целу божеветну ноћ, ми у сувоти, а полубатаљон на пљуску пробденисали смо. Међу нама је био и коњички резервни наредник др Којић. Ту је био и дивизијски сликар из Минхена, Милан Миловановић. Крај ватре, после вечере, било је причања свега и свачега, јуначења од сваке руке и боме је претресано и старо и ново сликарство, и песништво, романтика, економија и финансија и тути — кванти, јер је Којић у свему томе факман. Чим је свануло прикупиле су се обе чете пред бакалницом, да прво купе и остатак јела и пића из те бакалнице, што ми нисмо стигли да покупујемо. Уз благослов Арнаутина, који је готово цео дућан, за добре новце продао и запрепашћење осталих Арнаута, што нас је толико мало, а они су према ватрама, од прошле ноћи судили, да нас је бар 10 пута толико, напустисмо село.

Пљусак нас не оставља, а ми гацамо беспутним оштрим камењак гледајући у највиши вис у Албанији, који је пред нама, крз кишу изгледао, да је већ и само небо својим врхом разбуразио. Почели смо већ да проклињемо судбину, што ево пређосмо четири брда а никако оно највише, да нам остане бар са стране ако не иза леђа. Судбина је ваљда тако хтела да око четири часа по подне, почнемо и уз њега да се веремо. Ужас! О Господе! Ту грозоту пентрања 3000 метара

НАШИ У ЉУМИ

Српски топови дејствују против арнаутских зликоваца.

уз брдо, мислим да би само кинематографски апарат на километар дугом филму могао да представи. Врисак војника, који се сурвавају низ брдо. Проклињање оних, који морају туда да наиђу, срце ми је парало. Више није било кише, али снег је завејао и огромне провалије, а камо ли мале руле овог проклетог Ђафа Малита. Сунце би већ давно зашло, да је излазило, када смо били на врху Ђафа Малита. Мислили смо, да ћемо ту заноћити, па ма нас ветар, који је ужасно дерао на овом небу равном безшумном камењару, потпуно упропастио. Али смо и поред наше жеље да умремо и опростимо се мука, морали да идемо даље. Спустили смо се поново с брега у амбиз, а из амбиза пентрали се на брег. Око 9 часова сишли смо у подножје Ђафа Малита. Потпуковник Павловић је наредио, да се из ове јаруге попнемо на један огранак великог, на Мали Ђафа Малит. Успентрали смо се и на њега, једно 3—400 метара висине и тек око 11 и по часова ноћу, засветлуцале су ватре. Једина нам је утеха била та, што ћемо се сутра рано састати са дивизијом. Одмах су послати коњаници назад, да се пентрају с друге стране уз Ђафа Малит и да однесу извешћа дивизији и евентуално приме даље заповести за нас.

Дивизија је пак цео дан ишла уза саму обалу Дрима, по потпуно беспутним врлетима. Цео дан су се сурвавали и вадили војници из хучног Дрима. Тако су пред вече дошли на велики — камени — чувени Везиров мост, који спаја, преко Дрима, Стару Србију са Албанијом. Код моста су затекли страже XI пука првог позива, који је сачињавао Албански одред, а који су ту остављени као прва релејна станица. Албански одред, прешао је Везиров Мост још пре три дана и кренуо кроз Љуму ка Драчу.

Дивизија је проноћила мало даље од моста на месту Штане, да сутра дан такође по пљуску, а по том по вејавици и дубоком снегу наступи, с друге стране, која ни мало није била боља од наше, уз проклети Ђафа Малит. Ну они нису продужили пут, но су на самом Ђафа Малиту заноћили. Али они су и имали разлога за то; јер су били извештени, да ће их Арнаути напасти на том свом највишем вису — на тој вододелници река, на ивици, одакле се и време дели. Јер одмах са врха што се ближе иде к мору, све се више осећа приморска клима и утицај њен види се и по томе, што у место снега по пољима видиш зелену траву и лиснату дрвеће. Они су дакле ту ноћ били много опрезнији, но ми, који нисмо знали да нам прети опасност, и боље, бар се нисмо иза сна трзали, и на тај начин рескирали, да разбијемо главу о наше камено узглавље или да се скотрљамо низ камене нам постеле у јаз потока или јаругу.

Тако је дивизија наредила још то вече, да се поред тога, што се осигурала од изненадног препада од Арнаута, из целе дивизије издвоје два батаљона, који ће морати убрзаним маршом да изборе на море. Рано из јутра већ су се та два батаљона, под командом сада пуковника Плазине, а на посе батаљони под командом мајора Митровића и капетана — сада мајора Перовића, појавила на врху Ђава Малита и око 9 часова, већ смо им се весело придружили.

Глад је већ, ма да је ово тек пети дан марша, почела да показује своје дејство, како код војника, тако и код официра. Оно мало пројина брашна, што је по околним кућама у брду скупљено и подељено војницима, да скувају врућу кашу по четврт порције на војника, у брзо смо халапљиво појели и на тај начин стомак је престао мало са својом несносном музиком. Чим се тај, у другим приликама мизеран, а тога дана и на таквом месту, Богу хвала ручак, као да је са трпезе богатога Гавана, свршио, наступило се на пут кроз речну јаругу. Прескакало се с камена на камен. Падало се у реку цело по подне, а пред вече, пошто смо прешли два брда запали смо такође у неки камени теснац. Кроз њега смо, сапићући се о камење и падајући у поток, грувајући се по стењу тек око десет часова, пошто смо газили на једном месту до појаса, дошли у село Пуку. У Пуку има доста кућа, као нека на-

ша мала варошица, има и једна џамија. Хан је простран и ту смо се zaloжили ко је пре стигао, док је било, кафом. Рано из јутра подељено је војницима по парче пресног меса у тежини од 40—50 грама и на оба батаљона џак пиринча, што је било још остало у томе хану, односно у бакалници његовој. Нити је пиринач укуван нити је месо било печено, морало је полу пресно да се поједе и пође даље. Али, то мало што смо се прихватили, могло је за многе да буде кобно; јер се ускоро због непеченог меса појавио дизентерија, срдобоља. Та је болест погоршана рђавом водом. Ни заузимање нашег вредног Др. Свет Стефановића, пуковског лекара, и његово знање и дуга пракса, кад није било довољно лекова, није могло да потпуно сузбије ту опасну бољку. Она је многе, када се укоренила, отпратила на онај свет. О томе ћу доцније писати, када ћу се дотаћи и племенитости благородне и заузимљиве Делфе, госпође Ивана Иванића, првог начелника округа у Драчу. Да ње није било, многа би мајка, љуба и деца закукале за својим милим, који нису погинули од куршума, већ од нехата — од надлежне небрижљивости . . . .

НА КОСОВУ РАВНУ

Ослобођена Србадија сербез језди друмом, на коме се под Турцима није смело ни појавити.

метара. Ни сад не знам шта је било теже: да ли пентрање уз њега, да ли спуштање низ њега, до у долину Душ. Од 5 и по часова настало је спуштање, односно претурање по путу, који су брдски потоци серпентинасто правили. Мислили смо да никад неће бити крај овом — вратоломном спуштању, као да се спуштамо у утробу земље. Тек у 10 часова ноћу, стигли смо на једну безшумну камениту узину. Ту смо направили ватре од већиног трња и прокадили се целу ноћ. Чим смо се пробудили, видели смо мало даље, лепо пошумљен предео, са дивним ливадама, где би се царски могло заноћити, кад већ нисмо остали на величанственом врху на шумовитој пуној пашњака висоравни — на Души. Али пошто се то није знало, а морали смо што пре завршити пролаз кроз Албанију и ушавши у Сан Ђовани ди Медиа свршити са задатком, који је у овом рату имала наша дична дринска дивизија II. позива, пошли смо и одатле.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Целог тог дана пентрала смо се као козе по камењу, или газили по потоцима. Било је и таквих призора, да их се са грозотом сећам. На од прилике средини стрме стране брда, пролазимо један за другим једва мичући; да се не би сурвали у провалију. Када наиђе на то место товаран коњ, тада га један држи за улар, а други за реп и тако га придржавају, да се не сурва у провалију. Али за своје време ни предњи ни задњи вајник не сме да гледа у понор, но у камениту безпутницу пред собом, само да не би досбили вртоглавицу. Од подне смо наставили пентрање све уз брдо. У 5 часова били смо на брду Души. Ово је брдо високо преко 3000

Поход Јаворске бригаде

— Из Ваљева, преко Јавора, у Сјеницу, Пријепље, до Херцеговине. —

Радишића брдо и Дубник, начичкани су низом утврђења са којих су сипали паклену ватру турски топови. На те положаје нападао је наш III. прекобројни пук, и наш 3. батаљон под командом храброг капетана I. класе. Светозара Јовановића, већ је почео да први напада на Дубник. Четврти пак пук имао је да напада на варош, са западне стране и евентуално загрози Турцима с леђа.

Непријатељ ћути, а ми се мучки прикрадамо по густој ноћној тишини и магли, једва вадећи ноге из камењарских пиштољина. Већ смо пред турским шанцем на Дубнику на 3—400 корака, остала пак три батаљона нашег пука пред Сјеницом. Пиштање митраљеца, цика

ПЕШАДИЈСКИ КАПЕТАН I. КЛАСЕ
НЕДЕЉКО МИЉИЋ

КОМАНДИР 4. ЧЕТЕ У 3. БАТАЉОНУ, 3 ПРЕКОБРОЈНОГ ПУКА, ЈУНАК СА СЈЕНИЦЕ.

пушака, грмљавина топова пролама ваздух, одјекујући километрима далеко кроз гудуре Новопазарског Санџака. Ипак толико грување, није било у стању, да растера маглу.

Око 10 часова ноћу утврдили смо се пред дубничким висом. Никако нисмо могли да добијемо везу са остале три чете нашег батаљона; јер су се исте одмах чим је отворена увертира пред Дубником, вратиле преко Вапе назад ка бригадном штабу, на Лупоглаву. Наш командант капетан Светозар и командир чете капетан Недељко, видећи се остављени као Рајко у Срему, ре-

шише, да с нама заједно јуначки изгину. Одбивши три турска напада ту ноћ смо престајали на опрезу, спремни сваког часа, да се ухватимо са непријатељем ма и у коштац, ако не би имали вајде одпушака, бојећи се да нас и оне не изневере као и остале три чете нашег батаљона. Тако смо остали целу ноћ. Око 5 часова из јутра 11. октобра, добили смо наређење од бригаде, да се повучемо назад. Тешким срцем напустили смо наш опкоп и почели да се повлачимо. Благодарје увиђавности нашег командира Милића, ми смо са 5 мртвих у расутом стрељачком строју, одступили, преко безшумног голог камењара — ка Лупоглаву. Турци су отворили паклену шрапнелску паљбу на нас али нас је штитио Бог и паметно повлачење. Око 7 часова стигли смо, ма да смо се херојски борили, ипак покуњена носа, на зборно место бригаде, на Лупоглав. И ту, о чуда! Ту смо тек видели наше славне три чете од батаљона, које ма да су јуначки одступиле ипак беху веселе. Међу њима били су највеселији, заступник команданта II. батаљона капетан Таназовић, и Радовановић из IV. батаљона, који такође нису учествовали у борби. Они су се распитивали о нашој судбини жалећи нас што смо лудо (!) изгинули! Ми се као што напоменух, вратисмо назад да прочитамо релацију команданта бригаде, која садржава ову клаузулу:

У борби од 10. октобра, одликовали су се својом храброшћу командант 3. батаљона III. пука капетан Светозар Јовановић и командир 4. чете истог батаљона и пука капетан Недељко Милић.

Око 8 часова пре подне кренули смо напред III. пук на Радишића Брдо, а IV. на Дубник. То нам је био дневни напад који је крунисан успехом.

Тачно у 8 часова почело је наступање, опет у 2 правца. Трећи прекобројни пук имао је правац ка Радишића Брду; а четврти, ка Дубнику. Сад смо пак наступали још веселије; јер смо се надали, да ћемо, ако нам буде суђено, нападати по дану и изгинути, видећи онога, који је наше племе пет векова угњетавао. Да, велим, видећемо га, освета ће наша бити крвава и ми ћемо на тај начин моћи по скупе ноџе, односно са што више турских чалми и арнаутских ћелепуша, да откупимо наше животе.

Нисмо се прегурали по гудурама и поточарама као прошле ноћи, већ смо скакајући с камена на камен, прелазили, за узаврелу крв и освету, оне ништавне препреке, били све ближе и ближе ка циљу. Сви смо се до једног бојали, да ћемо нашим падањем дати агију нашем непријатељу, да нас што крволочније дочека. Бог је био с нама и ми смо већ били под положајима та два брега, утврђена по аустријској стратегији, а начичкана громовима људске технике, модерним вулканима, Круповим топовима.

Али шта је ово сад од једанпут? Да ли је то катка виша сила, или смо пак жртве каквог дубоког сна?! Не, не то није ништа друго, но су нас турско-арнаутске трупе опазиле и на нас бљунуле ватру из топовских чељусту. Али, ни наша им артиљерија није остала дужна. Чак шта више, ја ово не пишем као Србин само но као учасник и онај који је био излаган ватри непријатеља, а то би велим и сваки странац морао признати: Српска је артиљерија и овде осветлала образ Србији и очувала светло име — да од ње нема боље артиљерије на свету.

Артиљеријски дуел, трајао је од прилике два часа а по том се кроз маглу од пушчаног преха, коју су подигле турске пушке, указаше на обе стране наши војници, са ножем на пушци, јурећи са самопрегоревањем у сигурну смрт, још сигурнију победу.

Цика митраљеца, грување топова и прасак пушака престало је тек у 11 часова пре подне, када смо ми Радишића Брдо а четврти пук Дубник, заузели.

Ми смо на Радишића Брду задобили 6 Крупових — пољских топова, а наши саврузи — четврти пук, на Дубнику само два, али опсадна топа. (Свршиће се)

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Браћа се по песни познадоше

— Тренутака уласка српске војске у Дојран. —

За једну страницу будуће велике Историје Српскога Ослобођења бележимо и овај податак, који лепше него ишта показује просторности духовну владавину српскога народа.

Коњички пук, који је као вихор летео низ Вардар и који је доспео да првога дана по предаји Солуна уђе у Дојранов град па да свој улазак запише, успомене ради, на белом листу прастарог српског Мирослављева Јеванђеља — стајао је пред самим уласком у Дојран, град у коме је по смрти цара Душана седео и самостално владао велики српски војвода Богдан, сродник Душана Силнога. Пук се приправљао да с његовим уласком после пет векова први пут уђе хришћанска војска у славни град српски. А то је коњица којој би се с поносом радо ставио на чело и бесмртни Бошко Југовић са барјакком с кога висе златне ките, те куцкају Бошка по плећима.

На дани знак пође чила коњица у величанственом поретку, а после неколико тренутака затупља земља у првој дојранској улици куда војска наилажаше:

Вредни и слободе жељни Дојранци бејашу изишли пред своје ослободиоце, а улице је прекрили свет: старо и младо, мушко и женско. Све тоне у миљу и плаче од среће и радости.

Тада коњичка музика, која је јакхала на изученим алатима на челу колоне, засвира српску македонску песму:

„Хат му седи, нане . . .“

Дивна источанско-народна мелодија, хармонизована за ступањ уметничкога свирања, осваја све и свуда а овде достиже врхунац.

Сви се становници тргоше, пренуше и лице им се обасја новом милином, која је говорила:

— Ама, збиља, ово долазе баш наша браћа која и певају оно што ми певамо!

Познато је да се у српској војсци негује лепа српска песма, и да војска често маршира певајући. Међу војницима има изврних певача.

Сада први ескадрон, најближи музици, прихвати мелодију, па уз звуке музике запева дирљиву ту елегију:

„Хат му седи, нане . . .“

Дојранци бејашу још једном изненађени, па онда, мешајући јецање с певањем, и сами кликнуше:

„Хат му седи, нане . . .“

Српски се крсташ-барјак узвисио високо горе, а поветарац с плавог Дојранског Језера хита да га љуби и милује; војска улази у град, а ослободиоци и ослобођени у племенитом узбуђењу заједнички певају једну, своју, најмилију песму . . .

Српска војска на бојном пољу

Прва слика представља један моменат крај Вардара у стародревном царскоме Скопљу. Један вод храбрих наших пешака пошао је кејом крај Вардара, да на стражи смени своје другове. У доброј опреми, ведра духа и добра расположења, поносни на своје победе и срећни, што је њима судбина уделила ту част, да освоје Косово и ослободе и последњег Србина испод турског ропства, српски пешаци сложним корацима хитају тамо где их зове дужност, а над њиховим главама, по српским кућама, поносно се лепрша наше народно знамење, српска тробојка.

Друга слика је из скопљанског поља. Батерија ишла из Скопља на вежбање. Водни офацир, који иде напред приметио, да је наша комора тамо даље закрчила пут, па зауставља своје дичне тобџије дизањем руке, што немуршим језиком значи команду: *Батерија стој!*

Батерија стој!.....

Остављам перо, пријатељи моји, јер нисам задовољан овим описом: лепше је било, милије је било . . . Ах! и како не би, када се браћа већ по самој песни познадоше!

* * *

Са кумановског бојног поља

— Уз наше слике —

Кумановску битку ми смо довољно онширно описали у ранијим бројевима, а поред ранијих илустрација у овоме броју доносимо још неколико врло лепих слика са кумановског бојног поља, које су снимљене одмах после саме битке.

Од особитога је интереса слика, која представља положаје дунавске дивизије првог позива, на Младом Нагоричину. Пукови дунавске дивизије, којима је командовао данашњи министар војни, ђенерал Милош Божановић, чију слику данас доносимо, били су распоређени на оном узвишењу, које представља положаје центра и десног крила дунавске дивизије, гледано са турских положаја. На најузвишенијој тачки овог узвишења налази се кула Жегљигово, одакле је командант седмога пука, потпуковник Александар Глишић посматрао развој Турака, који су ту најжешће наваливали на нашу прву армију. Десетог октобра цео дан и готово целу идућу ноћ трупе дунавске дивизије надчовечанским напорима су сачувале истакнуте положаје, а

11. октобра спустили су се наши с оних узвишења и прешли у напад и гоњење противника.

Другог дана кумановске борбе Турци су били потпуно разбијени. Једна наша слика представља како је на дан борбе изгледало на турским позицијама. Та слика приказује једну турску уништenu батерију, код које је побијена и послуга и коњи. Крај топа су просуте још неиспаљене гранате, а до топа је и његова разбијена кара. Све је то дело неколико добрих погодака из наших сигурних топова, који су Турцима задали много јада. а нашој славној пешадији свугде успешно крчили пута.

Трећа слика приказује читаву турску напуштenu батерију, која је била заузела позиције крај саме железничке пруге. Слика је снимљана на сам дан кумановске битке и ту се види читав низ топова, које су Турци напустили бегујући главом без обзира. Крај топова са лепо виде просуте неиспаљене гранате, на једном топу седи др Бошко Коњевић, лекар из Алексинца, шеф друге пољске болнице, који је 12 и 13. октобра обилазио кумановско разбијште и са болничарима купио заостале рањенике.

Ти топови су после неколико дана из-

Напуштене турске батерије на Куманову.

Уништена турска батерија на Куманову.

вучени из блата и одвучени у Куманово. Четврта слика приказује читав низ отетих турских топова, који су уређени у порти лепе, нове српске православне цркве у Куманову, која се на овој слици врло лепо види. Ти су топови сви исправни и већ су дејствовали у рукама наших артиљераца под Скадром.

На страни 148 и 149 види се лепа слика како ови исти топови, што смо их запленили на Куманову сада дејствују под руковођењем наших одличних артиљеријских официра на црногорским положајима пред Скадром. Ови турски топови на Куманову нису дејствовали како се очекивало са невештине оних, који су њима руковали. У рукама и под управом наших тобоџија Крупови топови су се показали као савршено оруђе. Ту се потврдила и народна мудрост „У рукама Мандушића Вука свака пушка јесте убојита“.

Пета слика приказује превијалиште пољске болнице између Табановаца и Нагоричана. На слици се лепо виде први кумановски рањеници, који су овде добијали први завој, па одмах железницом транспортирани за Врању, Ниш и Београд. Сви ти рањеници данас су већ потпуно исцељени и налазе се међу својим бојним друговима, готови да понова пролију своју крв за величину и срећу Отаџбине.

Како сам ово учинио упутим се колони, која се била кренула, те узјашем коња и упутимо се за Прилип. Пут је добар све до Црне Реке коју народ краће зове Црна. Она протиче поред неког села, чије име нисам запамтио. Ту смо стали, јер је недалеко одавде у кланцу пут тако узан, да артиљерија не може проћи, те се мора проширити, а докле год се пут не поправи морамо чекати.

Наши војници не леђују. Удлучили ту прилику на куд који, док кроз једно $\frac{1}{2}$ сах. почеше се враћати, носећи у рукама грожђа, пуне флаше, чутурице па чак на кофџе вина. Нашли у некој турској напуштеној кући, па се послужили, што но кажу, као у својој рођеној. За тили часак цела је колони имала грожђа и вина у изобиљу и није дуго потрајало па се већ и по која песма или који весели узвик чуо. Шта ће те: Вино весели срце човека.

У очекивању нас мрак затече. Налазимо се на сре-

Од Старца до Битоља.

9

— Дневник једног обвезника дунавске санитетске колоне —

Варош је неуређена и чини ружан утисак и ако има много лепих и модерних, двоспратних кућа.

Кад сам изашао у варош да што год набавим, наиђем на неког старог Турчина и замолих га за обавештење где могу купити ратлука и још неке потребе. Требало је видети с каквом је услужношћу тај чича потрчао да ме одведе и препоручи дућанџији, дупкајући ме по рамену и тепајући ми целим путем: Српски аскер, српски аскер! Дућан где ме је Турчин водио био је затворен, али је чича био тако услужан те отишао до куће дућанџије и позвао га је да дође. Купио сам 3 оке ратлука; 30 јаја, бонбоне и још неке ситнице — све за 3 динара. Ето као што видите свуда је потребна протекција, па и овде.

дини пута поред саме реке Рајец и испод села Дренова. Киша бије као из кабла, а зима је тако јака, да смо поред ватре дрхтали.

Ноћ је страшно мрачна да се прег пред очима не види, а поред нас тутњи и хучи Рајец као у воденици. По свима околним брдама светлуца ватра, те у овоме мраку изгледа чаробна, као да су запаљеним канделама окићена.

Спавали смо врло рђаво и једва смо сачекали да се сване; па да опет посетимо нашег јединог пријатеља — ватру.

28. октобра 1912.

Пут још није готов те се нисмо могли зором кренути као што смо се надали, већ тек у подне. Хладна нас киша немилосрдно и страшно шиба; блато до колена терен тако рђав да се немамо где склонити.

Ах Србијо, ах кућо моја, хоћу ли те икад видети? Овако се више не може! говораху готово сви кад се сретну или кад им ноге од зиме утрну па се најближему изјадају.

Па и то се могло сносити да се могло даље путovati и понадати да ћемо скоро стићи у Прилипи тамо се огрејати, одморити и прокислу униформу осушити, али на жалост команда ја поново гласила: Стој!

Опет се наишло на непроходне путеве где артиљерија муку муче око преноса топова. Чекали смо ту на путу више од 3 сахата и дрхтајући мислили о меким постелима и благодетима, које смо код својих кућа имали.

Пао је мрак и затекао нас на најгорем месту на путу. С једне и друге стране стрменита брда, а пут блањав до више колена да се не може ни корак корачити. Зима је ужасна, а киша лије као из кабла. Ватра се није могла подложити за казан а и да је се могла никоме није било до јела већ онако сломијени и уморни легосмо одмах шћућурени један до другог поред једне огромне стене недалеко од пута, очекујући жељно зору да се ове несреће ослободимо. (Наставиће се.)

Наши јунаци

Пешадијски капетан прве класе **Недељко Милић** као командир чете у јаворској бригади особито се одликовао при заузимању Сјенице, о чему смо више писали у напису „Поход јаворске бригаде“. Капетан Недељко одличан је официр. У миру је одликован медаљом за војничке врлине, које је у пуној мери документовао на бојном пољу, за шта је предложен за одликовање медаљом за храброст.

Пешадијски капетан **Милош Глигоријевић** командир четврте чете, четвртог батаљона, 17. пешадијског пука првог позива. Од резервног пешадијског потпоручника Саве Л. Радовановића, који је славно пао у Медови од „Хамидије“, добили смо пред полазак у Скадар слику његова командира, пропраћену спроводним писмом у коме ова честита душа, неспособна за ниско ласкање и удвоориштво, с усхићењем говори о храбрости и способности капетана Милоша, приписујући му најлепше војничке врлине. Веома нам је жао, што нам се то писмо затурило, те нисмо у могућности у целости да га донесемо, али сматрамо за дужност да изнесемо лик капетана Милоша, дубоко уверени, да он ту пажњу у пуној мери заслужује, иначе један тако честит човек као што је пок. Сава не би могао за њега имати толико лепих речи.

Пешадијски поручник **Радован П. Радовановић** учествовао је у овоме рату као водник у 16. пешадијском пуку Цара Николе II. Са својим пуком учествовао је у борбама на Старцу и Рујну, а у кумановској битци, где се нарочито одликовао, рањен је у ногу. Рана му је давно зацелила и млади јунак се сада налази у Прилипи код своје чете, са којом је готов, да понова полети у славу или у смрт.

Из битољске битке

— Аплауз страних аташеја IV пешадијском пуку „Стевана Немање“ —

Другог дана битољске битке око 4 часа после подне дринска дивизија I позива напредовала је према центру турског положаја.

Једна чета — на крајњем десном крилу изненадно почне одступати. Командир суседне чете у намери да спречи ширење одступања и да би вратио ону чету нареди трубачу, да свира јуриш... Трубач засвира јуриш и — по обичају и правилу — тај знак прихвати сви трубачи у IV пуку...

Одједном из воде поникоше хиљаде војника и кренуше напред... Засијаше се бајонети и четврти пук јуришаше уз цику труба

На супротном позадњем вису, близу дивизијског штаба, било је неколико страних аташеја. Видећи такав импозантан јуриш уз трубе, — дакле нешто што се ни у теорији није баш онако могло замислити, почеше пљескати рукама од силног узбуђења и дивљења...

Очевидци причају да је било силно узбуђење код свију који су то гледали. Пре неколико минута нико се готово није ни видео, јер су сви војници лежали у води. Кад засвира јуриш — сви се дигоше и одједном изниклоше хиљаде људи...

Наравно прво су одступиле оне турске трупе, које нису биле непосредно нападнуте.

Г.

Наше слике

У идућем броју нашега листа донећемо ове ванредно лепе слике.

Наше војсковође: Кнез Арсен, командант коњичке дивизије.

Косовски осветници: Капетан *Јевђа Ђорђевић* славно пао под Једреном, поручник *Борислав Тодоровић* славно пао на Црном Врху; потпоручник *Марко Мандић*, славно пао пред Кичевом.

Са Косова: Грачаница на Косову црква, Причешће српских коњаника у Грачаници; Ослобођена са Косова раја скупљена око Грачанице, Српска војска пред Муратовим тулбетом на Косову, Муратов гроб у тулбету на Косову — Српски коњаници пред Приштином.

Из Нове Србије: Војници пале воштаницу на гробу свога командира поручника Дулановића. — Српски коњаници под Душановим градом у Призрену. — Галичник — Село Лазаропоље код Галичника — Народ у Галичнику свечано дочекује српску војску.

Наши под Једреном: Ђенерал Степа Степановић, командант друге српске армије, са целим својим штабом. — Ђенерал Степа на коњу у пратњи штаба улази у Једрене — Ђенералу Рашићу се предају турски официри са Папаз-Тепе-а — Ђенерал Рашић са својим штабом на положају. — Српске хаубице под Једреном. — Са крвавог разбојишта: разнети српски војници од турске гранате.

Наши јунаци: Браћа Исаковићи, коњички капетани, јунаци са Косова и Новог Пазара. — Поручник Синђелић јунак са Дајча под Скадром.

Наши под Скадром: Ђенерал Петар Бојовић, командант српског прекоморског кора са командантом Скадра Есад пашом. — Црногорски кнез Мирко са српским официрима и војницима на положају у Мурићанима под Скадром.

Са Прилепа: Српска војска на Ђурђевском уранку на Маркову граду.

Резервни пешадијски поручник
 † **МИХАИЛО Р. СТЕФАНОВИЋ**,
 командант 2. чете, 4. батаљона 15. пешадијског пука
 Стевана Синђелића
 славно пао 12. марта при освајању Једрена.

Српска војска у овоме светом рату не само да је сјајно извршила своју косовску дужност ослобођењем свега Српства под Турском, него је исто тако сјајно испунила и своју савезничку дужност, помажући верно и са пожртвовањем наше савезнике. Две наше дивизије храбро су се бориле под Једреном у корист савезника Бугара, а за част славом увенчаног српског оружја. У борбама при освојењу Једрена српска војска се показала ненадмашном. Она је заузела најјаче форове и заробила и самог Шукри пашу. Такав колосалан успех није се могао постићи без скуких и драгоцених жртава. Околина Једрена посејана је гробовима српских јунака, који положише животе своје, за величину братске нам Бугарске, коју ће гробови српских хероја подсећати на српску верност и пожртвовност. Један од славно погинулих наших официра при заузећу Једрена јесте и храбри поручник Михаило Р. Стефановић, чију слику данас доносимо. Извршујући постављени му задатак поручник Михаило је славно пао 12. марта у 4 сахата у зору при јуришу на силна Једренска утврђења на Екмек-чију. Мртво тело јунака пренето је у родно му место Јагодину, где је погребен са почастима, које припадају јунаку, а уз учешће целе Јагодине, која се поноси, што је у овом рату она дала таквог јунака, као што је био пок. Михаило. Покојник је био београдски кафеџија добро познат и популаран, са своје веселе природе и добре нарави.

Слава славно палом !

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А